

Tema 7. La ciutat. Estructura i morfologia

7.1 El concepte de ciutat: criteris que defineixen la ciutat

La gran majoria de les ciutats responen a tots aquests criteris, encara que per ser-ho no cal complir-los tots:

1. **El nombre d'habitants:** El criteri per definir una ciutat canvia segons el país. A Espanya es considera ciutat qualsevol nucli a partir de 10.000 hab.
2. **La concentració de l'hàbitat, la densitat i la continuïtat:** normalment la ciutat es caracteritza per una elevada concentració d'habitatges i una densitat elevada, però hi ha barris residencials amb poca densitat.
3. **L'activitat econòmica de la població:** hi ha diversitat d'activitats, amb predomini de les ocupacions vinculades a l'administració, els transports, el comerç, la indústria i els serveis més variats. Alguns ports pesquers o localitats olivereres són "ciutats rurals".
4. **L'organització i la influència territorial:** influeixen sobre el territori per la concentració d'activitats administratives, polítiques, culturals... es converteixen en un centre de poder, de creativitat i d'oportunitats i, per tant, acaben sent nodes molt ben connectats mitjançant vies de comunicació.
5. **L'arquitectura i l'urbanisme:** edificis grans i avingudes amples i llargues.
6. **Els estils de vida i de relacions socials:** a les ciutats hi ha més tolerància i dinamisme. Hi ha alhora més relacions socials i més anonimat. El ritme de vida és molt accelerat.
7. **La concentració de funcions:** les ciutats concentren la majoria de les funcions urbanes (definició de les funcions en següents apartats).

7.2 Els agents socials productors de ciutat

Són els grups socials i les institucions que participen en el modelat de la ciutat. A vegades resulten contraposats entre ells.

Els propietaris privats del sòl urbà: són persones o empreses que miren de fer el millor negoci possible per mitjà de la compravenda de terrenys i edificis: especulen (comprar per vendre més car). Treuen més beneficis si els solars contenen alguna qualitat específica: renda diferencial (valor afegit que el preu del sòl pot arribar a tenir gràcies a la situació o a les millores de l'entorn). Per això tendeixen a pressionar els ajuntaments i les institucions perquè modifiquin els plans urbanístics o millorin els equipaments.

Els empresaris: busquen la millor ubicació per a les seves fàbriques i, com que creen llocs de treball, reclamen que l'administració els construeixi infraestructures (carreteres, accessos...). Moltes fàbriques que estaven situades al centre de les ciutats s'han desplaçat als polígons industrials de la perifèria o han tancat per vendre els grans espais que ocupaven al centre.

Els poders públics (ajuntaments, diputacions i governs autonòmics i estatals): aproven els plans, els usos del sòl i les normes d'urbanisme, que preveuen la urbanització de l'espai, dissenyen els carrers i places, dicten normes sobre l'edificabilitat màxima i mínima, els tipus d'edificis,...

Els moviments socials urbans: miren de satisfer-ne les necessitats bàsiques (habitatge, transport, educació, sanitat, oci), maximitzar-ne el benestar (bona

comunicació, equipaments..) i minimitzar els aspectes negatius (contaminació, aglomeracions,...). S'organitzen en associacions de veïns, en moviments socials o en grups de pressió.

7.3. L'espai urbà: especulació, valor d'ús, valor de canvi

3.1 La ciutat com a mercaderia

Amb el sistema capitalista la ciutat va adquirir un caire mercantil, perquè es pot comprar i es pot vendre: el sòl urbà, que fins llavors era considerat únicament pel seu valor d'ús (aptitud que té un bé per satisfer una necessitat: un hospital, una escola...), ara també és considerat pel seu valor de canvi (preu dels béns en el mercat). És així com s'inicia l'especulació immobiliària: la ciutat i els seus elements es converteixen en mercaderia i els preus els fixa la llei de l'oferta i la demanda (capitalisme).

En aquest moment entren en conflicte els interessos dels diversos agents. El conflicte essencial es produeix entre els que intenten incrementar el valor de canvi del sòl i dels edificis (propietaris i promotors) i els qui defensen els valor d'ús (ciutadans).

D'aquesta manera, es fomenta la urbanització i la construcció (creació d'infraestructures i equipaments): genera una renda diferencial que afavoreix als seus propietaris.

3.2 El valor del sòl

El sòl urbà és una mercaderia que es compra i es ven a preu de mercat, però amb una diferència, i és que té unes limitacions molt clares:

- No es pot produir nou sòl urbà.
- És un bé immoble i no es pot transportar.

Només es pot guanyar sòl si amb un pla urbanístic requalifica terrenys que abans eren agrícoles.

El valor del sòl depèn de dos factors:

1. **La localització** dins del conjunt urbà: ben comunicat, centre o perifèria, quantitat d'equipaments...
2. **L'edificabilitat**: què es pot construir i la quantitat. Això està definit pels plans urbanístics dels ajuntaments.

A un promotor o propietari del sòl l'interessa més construir habitatges o centres comercials que no pas escoles, ja que així obtenen major rendiment econòmic.

7.4 L'urbanisme i l'ordenació del territori:

El territori i, especialment el territori urbà, és una realitat complexa sobre la qual intervenen diversos agents (persones, empreses i institucions) amb interessos i pressions determinats; per això és imprescindible establir algunes regles que hi imposin un mínim d'ordre. D'aquí sorgeix la necessitat de fer l'ordenació del territori, que, en l'àmbit de les ciutats, és l'urbanisme.

4.1 Els objectius de l'urbanisme

L'urbanisme permet l'ordenació del territori d'una ciutat seguint dos objectius:

1. **Corregir** els dèficits i deficiències.
2. **Planificar** l'evolució de la ciutat en el futur.

En definitiva, es pretén aconseguir un ús més racional, equilibrat i just del territori.

Tot això es porta a terme a partir dels plans territorials (afecten les comarques, les regions o els països sencers) i dels plans urbanístics.

4.2 Els plans urbanístics

Un pla urbanístic és un document que recull els projectes i propostes relacionades amb la millora, el creixement i l'evolució de tota la ciutat: pot ser la renovació d'un barri, construir en zones amb manca d'habitatges...

Els plans urbanístics poden ser de diversos tipus:

- a. **Condicionat**: parteix d'una situació preexistent que no es pot ignorar.
- b. **Correctiu**: miren de corregir deficiències i resoldre problemes.
- c. **Prospectiu**: per planificar el futur.
- d. **Normatiu**: per acomplir una nova legislació.

Els plans urbanístics han de tenir presents certs aspectes importants com són:

- **Bona planificació** per facilitar el transport públic i també privat.
- **Proveïment de serveis** i equipaments (escoles, aparcament, recollida de brossa, gas, aigua, electricitat, zones verdes,...
- Aquests plans urbanístics inclouen les **normatives i ordenances** d'edificabilitat, els estàndards d'habitabilitat i el nombre mínim i màxim d'habitants per cada equipament, alçada d'edificis, usos i funcions...
- Tenen una **llarga durada** (4-15 anys): per tant són necessaris els plans parcials per actuar més en detall sobre zones concretes de la ciutat.
- En aquests plans és important el concepte de qualificació del sòl, és a dir, **l'assignació de l'ús** concret de cada porció del sòl: ús residencial, industrial, agrícola, de serveis...

4.3. Classificació del sòl:

A Espanya el sòl es qualifica en 4 categories:

1. **Sòl urbà**: construït i urbanitzat que té els carrers traçats i els subministraments d'aigua, electricitat i clavegueram. Ja disposa de tot el necessari perquè si pugui construir.
2. **Sòl urbanitzable**: terrenys que en un futur més o menys immediat podran ser urbanitzats.
3. **Sòl no urbanitzable**: mai podrà ser urbanitzat ni s'hi podrà edificar. Per exemple, el sòl agrícola. Zones protegides, àrees amb riscos naturals...
4. **Sistemes generals**: sòl destinat a tenir serveis públics com carrers, zones verdes, equipaments i infraestructures públiques.

7.5 La morfologia urbana: el pla de la ciutat

Per mitjà dels plans i de la trama urbana podem analitzar quina és la forma o morfologia urbana d'una ciutat i entendre quina ha estat la seva evolució històrica i quina n'és la situació present.

4.1 L'emplaçament i la localització:

Emplaçament: lloc físic concret on es troba una ciutat i depèn de la topografia del terreny i de la funció per a la qual va ser creada. També és important disposar de recursos naturals. Exemples:

- En turó: per la seva funció defensiva (Toledo o Tarragona).
- A la costa: per la seva funció comercial (Cartagena o Empúries).

A vegades, per decidir l'emplaçament és més important la funció que ha de tenir, que no pas si disposa dels recursos bàsics: Segòvia era un assentament estratègic pels romans però no hi havia aigua.

Localització: situació de la ciutat respecte a altres llocs. La situació està relacionada amb la funció que exerceix envers l'entorn geogràfic (control militar o polític d'una zona, control d'un nus de comunicacions...).

4.2 Els tipus de plans

Al llarg de la història d'una ciutat les pràctiques urbanístiques han canviat: cada plànol i entramat urbà acostumen a ser representatius d'una època determinada.

Entramat urbà: disposició del conjunt de carrers, places i avingudes d'una ciutat. Hi ha tres tipus de plànols:

Pla irregular: Coincideix amb la part antiga: d'origen romà o medieval, és a dir, la ciutat preindustrial: Lugo, Càceres o Granada.

Hi podem trobar les antigues muralles, un conjunt caòtic d'edificis sense cap ordre, carrers estrets i irregulars que sovint ressegueixen les condicions del terreny: no hi ha planificació urbanística ni ordre aparent.

El pas del temps, els incendis i les destruccions produïdes per les guerres van introduir alguns canvis que van deteriorar aquests barris antics. Els sectors monumentals solen estar ben adequats perquè són zones d'interès artístic que arriben a convertir-se en barris museu per a turistes i per als escassos residents.

Pla radiocèntric: a partir d'un punt central (plaça, catedral o castell) surten els carrers i avingudes: caràcter centralitzat. Al voltant d'aquest punt central també hi ha vies concèntriques: Tarragona, Vitòria o Pamplona.

El pla radial es completa i es perfecciona amb l'obertura de vies concèntriques, a manera de cinturons urbans, que permeten la connexió entre els diversos barris sense necessitat d'haver de passar pel centre de la ciutat.

Plànol ortogonal (reticular o en quadrícula): Hi ha exemples a Grècia i Roma, però el seu gran èxit arribà en el segle XIX: es van enderrocar muralles i es van construir eixamples. Els carrers es tallen perpendicularment creant illes d'habitatge quadrades o

rectangulars. Es complementaren amb l'obertura de vies en diagonal per facilitar el desplaçament.

Els eixamples es destinen a les classes mitjanes o burgeses a excepció dels pisos alts (sense ascensor) que eren ocupats pels primers obrers que arribaven a les ciutats industrials.

Al segle XX els nous barris perifèrics es dissenyen seguint aquest plànol ortogonal.

4.3 La morfologia de les ciutats al segle XX

Hi ha dos models bàsics característics del segle XX:

1. La ciutat jardí (proposta de l'urbanista Ebenezer Howard):

- a. Consisteix en construir ciutats amb un entramat de carrers irregulars amb habitatges unifamiliars amb pati i jardí.
- b. Havia de ser autosuficient (amb tots els serveis) i agrupar un màxim de 30.000 habitants.
- c. A Gran Bretanya es van convertir en urbanitzacions de segones residències. Als EUA s'anomenen suburbia i han passat a ser ciutats dormitori amb baixa densitat de població.

2. La ciutat funcional o racionalista (proposta de l'urbanista Le Corbusier i altres).

- a. Proposta basada en la construcció de blocs molt alts de pisos per alliberar sòl per a zones verdes i equipaments: es busca la funcionalitat de l'arquitectura i també homogeneïtat.
- b. Des dels anys 60, a Espanya va donar lloc a barris residencials amb blocs de pisos de poca qualitat, amb pocs equipaments i poques zones verdes: San Blas a Madrid i Bellvitge a l'Hospitalet de Llobregat.

Tant el model de ciutat jardí com la ciutat funcional s'han expandit pel món, però amb una morfologia i característiques molt allunyades de les idees inicials.

7.6 Les funcions urbanes

Les funcions urbanes són les activitats que la població (residència, feina, transport, oci, consum...) fa cada dia i que condicionen la utilització de l'espai de la ciutat. Com més gran és una ciutat, més quantitat de funcions té i més complexes són.

Funció residencial: comporta la necessitat d'equipaments bàsics: escoles, CAPs, mercats, transports i infraestructures (proveïment d'aigua, gas, electricitat...)... La funció residencial inclou tota la ciutat:

Al centre hi ha el barri vell, sovint degradat, on els habitatges són ocupats per immigrants o per gent gran: escàs poder adquisitiu. A vegades, aquests barris s'ennobleixen amb la rehabilitació d'antics edificis: els preus pugen.

Els eixamples (construïts en els segles XIX i XX) encara són zones residencials, malgrat que les classes benestants han fugit a la perifèria en barris residencials i exclusius on troben més bones condicions de vida i equipaments.

A les zones més perifèriques (extraradi) hi ha els barris obrers on el preu del sòl és més baix i sovint la xarxa de transports sol ser deficient.

Funció comercial: les botigues tradicionals de prestigi se solen situar a la zona centre. La tendència dels darrers anys és desplaçar els grans centres comercials a les afores de les ciutats.

El comerç i les relacions a gran escala estan vinculats a les facilitats de transport i de comunicació: importància de que les ciutats disposin d'un aeroport, ferrocarril, centres logístics...

Funció industrial: malgrat que encara podem veure fàbriques, tallers i magatzems (amb activitats netes) enmig dels habitatges, la tendència és que la funció industrial estigui localitzada en polígons industrials de la perifèria de les ciutats.

Funció militar: en el passat moltes ciutats es van fundar per portar a terme aquesta funció, eren zones que servien de refugi, fortalesa o base estratègica. És el cas de Tarragona.

Funció política i administrativa: És el cas de les ciutats que són capitals (de país, de comarca, de província). Són ciutats localitzades en nodes centrals ben comunicats o que, històricament, han tingut un gran pes en la identitat d'un territori determinat.

Funció cultural: ciutats que tenen grans museus i edificis monumentals o que es dediquen a organitzar concerts, congressos, festivals i tota mena d'espectacles artístics. Algunes ciutats presenten una funció religiosa (Santiago de Compostela) i educativa i de recerca amb grans universitats (Salamanca o Alcalá de Henares).

Funció lúdica i turística: hi ha ciutats que tenen com a funció principal el turisme i l'oci, sigui gràcies als atractius del seu patrimoni cultural o històric (Granada o Tarragona) o als seus elements naturals (Santa Cruz de Tenerife). Els visitants incrementen tant la població temporal de la ciutat i els problemes i les necessitats com els beneficis econòmics.

Moltes ciutats, davant el declivi de la indústria clàssica, aposten per atreure turistes amb campanyes de màrqueting, organitzant actes o construint edificis espectaculars.

Funcions exteriors: les ciutats influeixen sobre la seva àrea circumdant perquè són nusos de comunicacions, centres de producció i de distribució de béns i proveïdors de serveis. Aquesta vinculació que crea l'atracció es diu "hinterland" o "àrea d'influència". Els nuclis que exerceixen aquesta atracció són "llocs centrals".

En funció de l'àrea d'influència i de les funcions i dels serveis que ofereixen podem determinar la jerarquia de ciutats dins del sistema de ciutats d'un territori determinat.